

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická fakulta

BAKALÁRSKA PRÁCA

2010

Mariana Combová

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Filozofická fakulta

Katedra filozofie

**POSTAVENIE RÓMOV
V SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI**

Bakalárska práca

Študijný program: HIVoBo8 - učiteľstvo história a výchova k občianstvu

Školiace pracovisko: Katedra filozofie, Filozofická fakulta, Univerzita
Konštantína Filozofa v Nitre

Školiteľ: PhDr. Pavol Barát

Oponent: Doc. PhDr. M. Štefanko, CSc.

Vedúca katedry: Tatiana Mandová, CSc.

Nitra

Mariana Combová

ZADANIE ZÁVEREČNEJ PRÁCE

ČESTNÉ VYHLÁSENIE

Čestne vyhlasujem, že som záverečnú prácu vypracovala samostatne na základe svojich vedomostí a s použitím uvedenej literatúry.

Nitra 2010

POĎAKOVANIE

Ďakujem môjmu konzultantovi PhDr. Pavlovi Barátovi za cenné rady a postrehy, ktoré mi poskytoval počas tvorby tejto práce.

Mariana Combová

ABSTRAKT

Combová, Mariana: *Postavenie Rómov v Slovenskej spoločnosti*. [bakalárska práca]/. Mariana Combová. – Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta; katedra filozofie.- Školiteľ: PhDr. Pavol Barát. Nitra: FF UKF, 2010.

Bakalárska práca analyzuje problematiku postavenia Rómov v Slovenskej spoločnosti. Po zadeinovaní základných charakteristík a pôvodu Rómskeho spoločenstva sa koncentruje na analýzu základných problémov a východísk rómskej rodiny. Pozornosť prednostne venujeme problému vzdelávania, nezamestnanosti, migrácie, bývania a chudoby Rómov a v neposlednom rade i analýze vzájomných problémov medzi Rómami a majoritou. V bakalárskej práci záverom tiež podrobujeme analýze a charakteristike navrhované stratégie a opatrenia na pomoc Rómskej populácie.

Kľúčové slová: Róm, majorita, minorita, segregácia, predsudok, integrácia

ABSTRACT

Combová, Mariana: The Status of the Roma in the Slovak society. [bachelor thesis]/.
Mariana, Combová. – University of Constantine the Philosopher in Nitra. Faculty of
Philosophy; Department of philosophy. –Consultant: PhDr. Pavol Barát, Nitra: FF UKF,
2010.

Bachelor thesis analyzes the problems of the Roma status in Slovak society after defining the basic characteristics and origin of the Roma society, we are specialising theoretically at the analysis of the basic problems and outcomes of the Roma families. We give priority attention to the problem of education, unemployment, migration, inhabitation and poverty of the Roma; last but not least analysis of mutual problems between the Roma and the majority. In this thesis, we draw attention also to the proposed strategies and actions to help the Roma population.

Keywords: Gypsy, majority, minority, segregation, prejudice, integration

OBSAH

	ÚVOD.....	8
1	PÔVOD, VŠEOBECNÁ CHARAKTERISTIKA A SOCIÁLNY STATUS RÓMOV.....	9
	1. 1 Pôvod Rómov.....	9
	1. 2 Charakteristika Rómov a ich sociálneho statusu.....	11
2	CHARAKTERISTIKA ZÁKLADNÝCH PROBLÉMOV RÓMSKEJ RODINY.....	13
	2. 1 Postavenie muža, ženy a detí v rómskej rodine	13
	2. 2 Vzdelávanie a rómska rodina.....	15
	2. 3 Sociálna inklúzia a chudoba v rómskych osadách.....	17
	2. 4 Nezamestnanosť Rómov.....	19
	2. 5 Migrácia Rómov.....	22
	2. 6 Rómske spoločenstvo verzus majoritné spoločenstvo.....	24
	2. 6. 1 Zdroje konfliktov medzi Rómami a majoritou.....	24
	2. 6. 2 Diskriminácia.....	25
	2. 6. 3 Pozitívne a negatívne aspekty segregácie a integrácie Rómov.....	27
	2. 6. 4 Predsudky voči Rómom.....	28
3	NAVRHOVANÉ STRATÉGIE A OPATRENIA NA POMOC RÓMSKEJ POPULÁCII.....	33
	3. 2 Navrhované spôsoby riešenia problému rómskej otázky jednotlivými politickými stranami.....	33
	3. 3 Poslanie splnomocnenca vlády pre rómske komunity.....	36
	3. 1 Opatrenia na pomoc rómskej komunite.....	37
	ZÁVER.....	39
	ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY.....	40

ÚVOD

Jednou z hlavných tém diskusií medzi obyvateľstvom, ale aj v masovokomunikačných prostriedkoch súčasnej doby je rómsky problém. Rozdiely medzi majoritným obyvateľstvom a rómskym etnikom pociťujeme v každej oblasti nášho spoločenského, kultúrneho a politického života. O rómskej problematike sa často hovorí nielen v súvislosti so zvýšením ich životnej úrovne, so zamestnanosťou, vzdelaním, pôrodnosťou, s ich schopnosťou prispôbiť sa životu podľa platných spoločenských noriem, ale aj v súvislosti s ich biedou a chudobou, kriminalitou a pod.

Keďže pochádzam zo spišského regiónu, vidím priamo na vlastné oči v akých životných podmienkach žijú Rómovia. Väčšina z nich má len základné vzdelanie, žije na okraji miest alebo dedín, prakticky v nevyhovujúcom prostredí. Nájdu sa aj takí, ktorí majú stredoškolské a vysokoškolské vzdelanie a sú integrovaní medzi majoritným obyvateľstvom v mestských bytoch v centre mesta Levoča.

Cieľom mojej práce je poukázať na jednotlivé problémy, ktoré súvisia práve s rómskou menšinou a tak charakterizovať, opísať a analyzovať ich sociálne postavenie v spoločnosti.

Bakalárska práca je rozdelená na tri hlavné kapitoly, ktoré sa delia na jednotlivé podkapitoly kvôli zrozumiteľnejšiemu prehľadu. Prvá kapitola je predovšetkým zameraná na pôvod Rómov a charakteristiku rómskeho etnika z rôznych hľadísk. Druhá kapitola pojednáva o jednotlivých problémoch rómskej rodiny. V tretej kapitole sú opísané postoje a návrhy politických strán Slovenska k tejto problematike a prezentovaný prehľad navrhovaných opatrení a stratégií na pomoc rómskej populácii.

Rómovia sú už stáročia odsúvaní na perifériu spoločnosti a je len veľmi ťažké povedať, čo je hlavným jadrom tzv. „rómskeho problému“. Je to ich neprispôsobivosť? Alebo je to ich bieda, ktorá je zrkadlom ich správania, čím sa líšia od majoritného spoločenstva? Jednou z hlavných príčin sú určite ťažko prekonateľné predsudky voči Rómom, ktoré sú zakorenené hlboko vnútri takmer každého z nás. Prvým krokom k odstráneniu predsudkov voči etnickým menšinám a na Slovensku hlavne voči Rómom je však snaha o spoznanie ich pôvodu, vývoja, mentality a ťažkého života v súčasnosti. Ak aspoň trochu spoznáme túto odcudzovanú a diskriminovanú skupinu obyvateľstva, určite nájdeme aj klady, ktoré nám umožnia prekonať bariéru vo vzťahu k nim.

1 PÔVOD, VŠEOBECNÁ CHARAKTERISTIKA A SOCIÁLNY STATUS RÓMOV

V priebehu 14. a 15. storočia prichádzajú do Európy prvé skupiny cigánov z východu. Európania ich prijali ako ľudí s čudným výzorom, zvláštnym správaním, nevedeli si ich zaradiť do žiadnej spoločenskej vrstvy. „Viacero oblastí, ako napr. Epir v Grécku, kde sa tieto skupiny koncentrovali, sa nazývalo „Malý Egypt“, čo súviselo s ich reprodukciou“. ¹ Cigáni boli preto často nazývaní Egyptanmi, čo sa zachovalo až dodnes napr. v anglickej reči ako Gypsy.

1.1 Pôvod Rómov

Otázka pôvodu Rómov nie je jednoznačne zodpovedaná ani v súčasnosti. Odborná literatúra, ktorá túto problematiku pertraktuje, ponúka rôzne riešenia.

Rasový pôvod Rómov je zmiešaný. Geneticky je najbližší ku tmavému obyvateľstvu dravidského pôvodu, ktoré v súčasnosti tvorí väčšinu obyvateľov Indie. Svetlejšie elementy rómskej populácie sa postupne asimilovali do európskej spoločnosti.

Podľa A. Manna, Rómovia patria do bielej europoidnej rasy. Konštatuje, že v období nacistického Nemecka vládla v Európe istá hierarchia čistoty rasy, kde na vrchole bola rasa nordická a do spodnej časti hierarchie patrili Židia a Rómovia. Sám Himmler pozval známeho psychológa Dr. Roberta Rittera aby vypracoval teóriu o čistote rasy cigánov. Z jeho výskumu vyšiel fakt, že u Rómov, resp. u cigánov je vrodená asociálnosť a zločinnosť a tieto znaky ich rasy sú nevykoreniteľné, nie je ich možné prevychovať. Výsledkom jeho prieskumu bolo konštatovanie, že táto skupina musí byť eliminovaná, úplne vyvraždená. Našťastie súčasná doba tieto názory jednoznačne odmieta a zavrhuje.

„K priekopníkom vedeckého antropologického záujmu o rómske etnikum na Slovensku patril A. Valšík², ktorý vo svojich prácach upozornil nielen na zvláštnosti

¹ Liegeois, J.P.: *Rómovia, cigáni, kočovníci*. Bratislava: Academia Istropolitana, 2005. str. 21. ISBN 80 967380-4-6.

² Pod jeho vedením na katedre antropológie a zoológie UPJŠ v Košiciach sa pracovníci pokúsili na základe dlhoročného pedoantropologického a séroantropologického výskumu nájsť biologické zvláštnosti rómskej populácie. Zamerali sa na rómskych donosených novorodencov a z rozboru pôrodnej hmotnosti, dĺžky, obvodu hlavy a hrudníka zistili, že v porovnaní s nerómskymi donosenými novorodencami dosahovali nižšie hodnoty. Rómovia sú evidentne menší a ľahší.

pigmentácie a niektorých krvno-skupinových znakov, ale zamýšľal sa aj nad biologicko-spoločenským aspektom ich svojrázneho spôsobu života.“³

Niektoré štúdie poukazujú na indický pôvod Rómov. Jazykoveda však nemá možnosti určiť uspokojivo ich etnický pôvod, pretože je známe, že mnohé skupiny po čase svoj jazyk zmenili. Preto je problematické tvrdiť, že patria k určitému etniku. Nie je známe ani to, z ktorej časti Indie Rómovia pochádzajú, ku ktorým kastám patrili, aké bolo ich sociálne postavenie a prečo vôbec Indiu opustili. Arabský historik Al Birunlí konštatuje, že Rómovia majú niečo spoločné s indickou kastou Dómov, ktorí boli vynikajúci hudobníci.

Väčšina autorov, ktorí sa touto problematikou zaoberajú sa zhodujú v tom, že Rómovia, po svojom príchode do Európy patrili k veľmi chudobnej skupine, ktorá žila kočovným spôsobom. Zarábali si spievaním, tancom, tkáčstvom, spracovaním kože, hliny a pod. Neskôr sa postoj Európanov smerom k Rómom z dôvodu nespokojnosti cirkvi mení. Parížsky arcibiskup ich v roku 1427 pre porušovanie kresťanskej morálky z cirkvi exkomunikoval. Rómovia začínajú byť prenasledovaní a odšťadialí vyhánaní až do konca 18. storočia. Situácia sa mení v období osvietenstva, kedy Mária Terézia a Jozef II. vytvárajú nový pohľad a prístup smerom k Rómom na území celého Uhorska. Odteraz sú nazývaní ako „novosedliaci“, cigánmi nemajú byť viac nazývaní. Jozef II. prihliadal najmä na školskú dochádzku, na chodenie do kostola, vyučenie sa nejakému remeslu, či na prísne dodržiavanie hygieny. Rómovia po dlhšom čase neboli vyhánaní a filozofia týchto dvoch panovníkov sa stala akýmsi návodom pre riešenie prístupu k Rómom v celej Európe. Aj keď sa mnohé ich predstavy nedali uskutočniť, obsahovali viaceré moderné myšlienky, ako napr. dôraz, ktorý kládli na školskú dochádzku a výchovu detí, je aktuálny aj v dnešnej dobe. Podľa nariadení týchto panovníkov, Rómom po prvý raz v dejinách nevyháňali, ale počítali s nimi ako s obyvateľmi svojej krajiny.

Postavenie Rómov bolo priaznivejšie v strednej a juhovýchodnej Európe ako v západnej. „Najstaršie známe správy o pobyte rómskych rodín na Slovensku sú z druhej polovice 14. storočia. Prvá správa o Rómoch na území Slovenska je z roku 1322 z okolia Spišskej Novej Vsi.“⁴ Obyvateľstvo ich spočiatku prijalo ako hostí. V službách panovníkov nachádzali uplatnenie ako hudobníci či ako vojaci.

³ Siváková, D.: *Antropologické výskumy Cigánov na Slovensku*. Bratislava: SAV, 1992.str. 39. ISBN 80-900486-2-3

⁴ Hollová, A.: *Rómska rodina pred a po roku 1989*: Bakalárska práca. Spišské Podhradie: KU, 2008. str.10

1.2 Charakteristika Rómov a ich sociálneho statusu

Označenie Róm je súhrnným názvom pre veľa etnických skupín, ktoré majú spoločný indický pôvod a jazyk. Podľa spôsobu života ich môžeme deliť na kočovných, polokočovných a usídlených. Na našom území to boli najmä skupiny Olašských Rómov, ktorí k nám prišli z Rumunska, odkiaľ pochádza aj ich názov Róm. „Olašskí Rómovia sa od usadlých Rómov na Slovensku odlišujú spôsobom života. Naďalej si udržiavajú tradičné modely správania a spoločenskej organizácie. Jednotlivec sa identifikuje na základe príslušnosti k skupine, ktorá spravidla zahŕňa rodinu a širšie príbuzenstvo. Na čele skupiny stojí muž, požívajúci prirodzenú autoritu a jeho rozhodnutia a usmernenia sú viacmenej záväzné. Dodnes sa spory medzi skupinami olašských Rómov riešia pred radou starších – označovanou ako kris. Ženy majú nižšie postavenie ako muži a podľa tradičných noriem by sa mali venovať iba rodine a domácnosti. Olašskí Rómovia v obliekaní naďalej dodržiavajú tradičné normy – ženy, spravidla nenosia nohavice a minisukne, uprednostňujú účesy z dlhých vlasov a pokiaľ im to ekonomická situácia dovoľuje, nosia výrazné zlaté šperky. U olašských Rómov je rómsky jazyk – resp. príslušný dialekt na prvom mieste pri dorozumívaní vo vnútri komunity. Jazyk majority používajú iba v kontakte s ne-Rómami, hlavne pri ekonomických aktivitách“.⁵

Na základe úrovne začlenenia sa do spoločnosti môžeme Rómov deliť na integrovaných, polointegrovaných a neintegrovaných.

Integrovaní Rómovia sú majoritnou spoločnosťou akceptovaní. Svojim konaním, činnosťou a spôsobom života nie sú nijako špecifickí. Medzi majoritnou populáciou žijú rozptýlene. Zväčša majú štandardný ekonomický status a zamestnanie. Je ich málo a sú odsunutí od rómskej komunity, nakoľko sa svojim spôsobom života približujú tzv. gadžom.

Polointegrovaní Rómovia sú majoritným obyvateľstvom vnímaní často s predsudkami. V mnohých prípadoch sa stretávajú s diskrimináciou vo všetkých jej formách. Musia vyvíjať veľké úsilie, aby sa v spoločnosti uplatnili. Sú na hranici akceptovania a opovrhovania. Títo Rómovia sa vyznačujú zníženým sociálnym statusom a nestabilnou možnosťou zamestnať sa.

Neintegrovaní Rómovia sú skôr neakceptovateľní, majoritná spoločnosť ich odmieta. Vyznačujú sa asociálnym správaním, opovrhujú hodnotami majority, ničia ich

⁵ Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity. 2005. Bratislava. Dostupné na internete: <http://www.government.gov.sk/3632/dejiny-romov.php>

a pre ostatných Rómov sú hanbou. Práve kvôli tejto skupine sú ostatní členovia rómskej komunity majoritnou spoločnosťou diskriminovaní a stotožňovaní s ich konaním.

Všeobecné charakteristiky fenotypu – súhrnu vonkajších znakov rómskeho etnika možno súhlasne s Matulayom popísať nasledovne:

- Róm je predstaviteľ úplne inej kultúry než je európska, to znamená, že to nie je ani Európan, ani Slovák s tmavšou pokožkou;
- vyznáva iný životný štýl, riadi sa iným rebríčkom hodnôt, má odlišnú filozofiu myslenia a žitia;
- Róm bol vždy v menšine, prenasledovaný a často zažíval krivdy;
- Rómske etnikum ako celok sa v podstate dodnes nevymanilo z koristníckeho štádia svojho rozvoja, čo sa na Východnom Slovensku prejavuje vo zvyku zberať úrodu, ale zásadne nič nesadiť;
- Popri pocite krivdy, patrí ku základným pocitom Róma i pocit neviny, pocit, že on sám za nič nemôže, že za jeho chudobu, biedu a všetky možné problémy môže majoritná časť spoločnosti, alebo ako to oni sami definujú – štát.
- Neodmysliteľným atribútom jeho fenotypu je absolútny pragmatizmus - schopnosť prežiť a je vždy pripravený okamžite využiť svoje práva.⁶

„Napriek tomu, že Rómovia s nami žijú už takmer šesť storočí, neprestali sa od nás líšiť nielen antropologicky, ale aj spôsobom života, hodnotovým rebríčkom, kultúrou, mentalitou, vzorcami správania a pod. Rómovia ostali predstaviteľmi úplne inej kultúry než je európska, s odlišnou filozofiou žitia a myslenia, s odlišným obsahom socializácie, s odlišnou psychoštruktúrou.“⁷ Okrem odlišnej kultúry bránili k splynutiu pôvodného obyvateľstva s rómskym etnikom i odlišnosti v genofonde. K typickým týmto črtám Rómov zaraďujeme: čierne vlasy a oči, tmavšiu farbu pleti, charakteristické, od majority odlišné, črty tváre a nižšia postava.⁸

Rómovia dodnes udivujú svojou genézou, ktorá vykazuje silné jednotné povedomie. Nevytvorili štát a predsa vedeli po stáročia ochrániť svoj jazyk, kultúru, tradície, zvyky, svojbytnosť a najmä spolupatričnosť.⁹

⁶ Matulay S.: *Rómovia cez prizmu sociologického výskumu*. Nitra: Fakulta sociálnych vied UKF v Nitre, 2003. str. 8. ISBN 80-8050-578-0

⁷ Matulay, S.: *Rómovia cez prizmu sociologického výskumu*. Nitra: Fakulta sociálnych UKF v Nitre, 2003.str. 7. ISBN 80-8050-578-0

⁸ Tamtiež

⁹ Mann, A.B.: *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Ister Science Press, 1992. str.11. ISBN 80-900484-2-3

2 CHARAKTERISTIKA ZÁKLADNÝCH PROBLÉMOV V RÓMSKEJ RODINE

„Z makrosociologického hľadiska nazeráme na rodinu, vrátane rómskej rodiny ako na sociálnu inštitúciu, t.j ako na všeobecne uznávané zariadenie, ktoré plní významné spoločenské funkcie a poslanie. Z hľadiska mikrosociológie považujeme rodinu za skupinu, v ktorej rodičia alebo aspoň jeden z rodičov žije so svojim priamym alebo osvojeným potomkom“.¹⁰

Pre Rómov má rodina veľký význam. Predstavuje základnú sociálnu jednotku, v ktorej sa zabezpečuje výchova a ochrana jedinca a samozrejme, reprodukcia. Rómsku rodinu chápeme vždy ako celok, ktorý voči svojmu okoliu vystupuje jednotne. Konflikty prežívajú rodiny kolektívne, vzťahy medzi jedincami sú vzťahmi medzi rodinnými zväzmi, jedinec koná vždy v mene rodiny.

„Rodina je základnou jednotkou organizácie, zabezpečuje jej stabilitu a pružnosť. Rodiny transformujú mozaiku skupín do kaleidoskopu. Pohyb a vzťahy, ktoré medzi nimi vznikajú, vytvárajú sociálnu organizáciu. Manželské zväzky, ktoré sa vytvorili so súhlasom spoločnosti, sú sociálne determinované, väčšinou stabilné rodiny, ktoré spájajú ich deti. Tieto rodiny sú nútené sociálne spolupracovať a vzájomne si pomáhať.“¹¹

2.1 Postavenie muža, ženy a detí v rómskej rodine

Rómska rodina je skôr veľkorodina a tvorí ju niekoľko generácií spoločne. Takáto rodina určuje normy a pravidlá správania, kontroluje ich dodržiavanie a trestá porušovanie. Komunitný spôsob života stiera hranice medzi súkromným a verejným životom. V rómskej rodine je doteraz zreteľná deľba práce a úloh v rámci rodiny, ale funkcia ženy a muža sa v rodine vzájomne dopĺňajú.

V rómskej rodine sú úlohy jej členov presne rozdelené. Hlavou rómskej rodiny je otec. Starosť o zabezpečenie jedla pre rodinu má matka, ktorej Rómovia prejavujú veľkú úctu. Veľkú vážnosť a úctu má aj stará mama a starý otec, ktorých si v tradičnej rómskej rodine veľmi vážia. Manželský zväzok, „úradne“ potvrdený, Rómovia poväčšine

¹⁰ Ondrejko, P.: *Empirické poznatky z edukácie rómskych detí*: UKF Nitra, 2003. str. 19. ISBN 80-8050-667-1

¹¹ Liegeois, J.P.: *Rómovia, cigáni, kočovníci*. Bratislava: Academia Istropolitana, 2005. str. 19,75. ISBN 80-967380-4-6

neuznávajú. Ale ak žije chlapec s dievčaťom intímny životom a chlapec má vážny záujem o dievča, taký pár si dáva sľub vernosti (zasnubujú sa) a žijú ako partneri.

Postavenie a rola ženy v rodine a spoločnosti sa odvíja od charakteristických znakov rodiny, jej vnútornej hierarchie. Rómska rodina je viac ako predtým vnútorne diferencovaná a to v závislosti od príslušnosti k istej skupine, hodnotového systému, spôsobu života a podmienok, v ktorých žije.¹² Rozdiely sú badateľné a prejavujú sa medzi rodinami žijúcimi v osadách a tými, ktoré sú osídlené pri ostatnej spoločnosti v mestách. V minulosti mala rómska žena menejcenné postavenie. Jej hlavným prínosom a úlohou bolo rodiť a vychovávať deti, starať sa o domácnosť. Vzhľadom k tomu, že ženy chceli čo najskôr dosiahnuť aký - taký rešpekt, rodili a vydávali sa čo najskôr. „Od manželky sa však vyžadovala absolútna vernosť, zatiaľ čo manžel verný nebol. Rozvody sa však v rómskych rodinách takmer nevyskytovali napriek tomu, že manželské spory sa často riešili krikom a bitkou.“¹³ Ženy boli na tom vzdelanostne nižšie, zväčša boli negramotné, nezamestnané z dôvodu starostlivosti o množstvo detí. Zdržovali sa preto doma a kultúrne veľmi nežili. Ich hlavné poslanie však spočíva vo výchove, v ktorej sa zameriavali najmä na výchovu najstarších detí. V súčasnosti má dominantné postavenie síce stále muž, ale možno povedať, že postavenie ženy sa s rokmi zlepšuje. Ani v „moderných“ rómskych rodinách sa však ešte nedá hovoriť o rovnocennosti partnerov, čo väčšina dievčat a žien považuje za správne.¹⁴ Vplyvom spoločenského vývoja sa tradičná rola ženy v spoločnosti a v rodine mení, čo spôsobili i upravené a zmenené spoločensko - právne normy. V súčasnosti je pre postavenie ženy a muža v rómskej rodine typické:

- možnosť získať prácu pre oboch je rovnaká (aspoň oficiálne);
- do rodinného rozpočtu prispievajú rovnako muži i ženy (či už formou mzdy, alebo sociálnej podpory);
- k vzdelávaniu majú rovnaký prístup muži aj ženy;
- k inštitucionalizovanému vzdelávaniu majú (musia prekonávať) rovnaké predsudky rovnako rómske ženy ako i muži.¹⁵

Mnohopočetné rómske rodiny vychovávajú deti vždy kolektívne. Dieťa žije v rodine s troma a viacerými generáciami dospelých. Svet dieťaťa splyva so svetom dospelých. Tak sa dieťa veľmi skoro stáva samostatným jedincom v rodine, schopným konať na vlastnú päsť. Najbližšie okolie povzbudzuje dieťa vykonávať rôznu činnosť

¹² Poláková, E.-Fabianová, V.: *Postavenie a rola Rómskej ženy v spoločnosti*. str.14. ISBN 80-8050-738-4

¹³ Tamtiež

¹⁴ Tamtiež

¹⁵ Tamtiež

(ktorá je bližšia dospelým – pranie bielizne, varenie...). V rómskych rodinách deti málokedy trestajú. Deti sú kontrolované v skupinách. Rodičia sa vo výchove venujú prvým deťom, tie sa potom starajú o výchovu svojich mladších súrodencov.

Rómske deti, žijúce v osadách, ale aj v tradičných rómskych rodinách, sú fixované na svojich rodičov a veľmi nerady od rodičov odchádzajú mimo bydliska. Tak sa stáva, že v osadách ľudí neubúda, ale skôr pribúda, pretože sa chlapci ženia a privádzajú nevesty do svojho rodného domu, a tak sa rodina opäť rozrastá. Málokteré dieťa z osady si zvykne napr. na internátny spôsob života. Tak je to aj v tradičných rómskych rodinách, kde pri ženbe syna do novej rodiny prichádza so synom aj jeho matka, a ak je sama, tak aj jej deti. Rómovia nevedia žiť osamotene. Kým v majoritnej spoločnosti sa mladí tešia, že sa osamostatnia, tradične vychovávaný rómsky pár žije so svojou rodinou. Často sa stáva, že za už skoro dospelé deti rozhodujú rodičia. Dievčatá sa tešia z roly ženy – matky. Sú tak vychovávané. Byť ženou je ich povoláním. Málokteré dievča z uzavretých komunít má ambíciu študovať. Žije tak ako jej mama a stará mama a ona je na tento spôsob života pripravovaná od útleho veku a na rolu ženy a matky sa aj dnes teší. Dievčatá od útleho veku preberajú v tejto societe vo vzťahu k starostlivosti o maloletých súrodencov úlohu matky – opatrovateľky. Tým sa vlastne už sedemročné dievča pripravuje na rolu ženy – matky. Málokteré dievča v tejto komunite prežíva bezstarostné detstvo, ono prechádza z obdobia detstva do obdobia dospelosti skokom.

Tento spôsob výchovy detí v rómskej komunite spôsobuje následne problémy mladých Rómov pri chápaní zodpovedností za výchovu svojich potomkov. Počatie potomkov chápu ako svoje poslanie, bez uvedomenia si svojej vlastnej zodpovednosti za ich výchovu, vzdelanie, či vytvorenie vhodných podmienok pre založenie rodiny. Je preto nevyhnutné, aby sa vhodným spôsobom vysvetľovali mladým Rómom ich práva a povinnosti, ktoré vyplývajú zo založenia vlastnej rodiny, v kontexte poslanie ženy a muža v rodine.

2. 2 Vzdelávanie a rómska rodina

Životné podmienky sa po druhej svetovej vojne v zásade zmenili. Rómovia sú nútení a majú povinnosť vzdelávať sa. V období socializmu sa na Slovensku uzákonila povinná školská dochádzka. „Vzdelanie bolo zamerané na osvojenie si encyklopedických vedomostí a nie na narábanie týmito vedomosťami. Slovenský vzdelávací systém

predpokladá každodennú systematickú prípravu a predpokladom úspešnosti je výrazná pomoc rodičov pri učení. Toto sa však v rómskych rodinách preukázateľne nedeje tak z materiálnych – objektívnych (spôsob a úroveň bývania), ako aj zo subjektívnych dôvodov (učenie je vec školy a v škole).“¹⁶

Pred rokom 1989 neboli Rómovia uznávaní ako národnostná menšina, preto sa rómsky jazyk ako taký vo vzdelávaní nepoužíval. Deti nemali možnosť uspieť, pretože neovládali slovenský jazyk. Školská dochádzka bola i naďalej veľmi dôležitá. Za vysoké počty vymeškaných hodín boli rodičia týchto rómskych detí predvolávaní pred miestne a štátne úrady a dostávali finančné pokuty. Na Slovensku bol Rómsky jazyk kodifikovaný samotnými Rómami až v roku 1971 na základe západoslovenského nárečia, ktoré je avšak pre deti z východného Slovenska do určitej miery nepoužiteľné.¹⁷ Rómske deti v procese vzdelávania často čelili ťažším výzvam než deti z iných etnických skupín. Všeobecné problémy rómskych domácností, ako napr. ekonomické obmedzenia a vzdelanostná úroveň rodičov, limitujú ich prístup ku kvalitnému vzdelaniu. Okrem uvedeného deti z rómskych rodín musia prekonávať aj ďalšie prekážky vrátane nízkych požiadaviek na vzdelanie v ich komunite, geografickú izoláciu, nedostatočnú znalosť slovenského jazyka a podceňovanie zo strany učiteľov. Vzdelávanie u rómskych detí začína vo veku od 3 do 6 rokov v materských školách. Vzhľadom k tomu, že väčšina segregovaných rómskych osád nemá materskú školu, väčšina detí ju preto nenavštevuje, pričom práve v materskej škole je možnosť naučiť sa komunikovať v slovenskom jazyku.

V roku 1992 v snahe pokúsiť sa vyriešiť nedostatky v kvalite výchovy a vzdelávania rómskych detí bolo zriadené zavedenie nultých ročníkov v základných školách.

Podstatou prijatia takehoto spôsobu výučby - rozloženie učiva 1. ročníka základnej školy na dva školské roky, bola snaha eliminovať prepádanie žiakov. Experimentom sa totiž zistilo, že ich prepádanie už v prvom ročníku bolo zapríčinené hlavne jazykovou bariérou, sociálnou zanedbanosťou a nie ich mentálnou retardáciou, ako sa to dlho v školstve tradovalo.

Zaraďovanie vysokého počtu rómskych detí do špeciálnych škôl bolo nepriaznivým znakom školstva. „Žiaci zapísaní do týchto škôl čelia dvojakému znevýhodneniu: predovšetkým preto, že učebné osnovy v takýchto školách sú menej rigorózne a očakávania učiteľov sú nižšie ako v bežných základných školách, avšak aj preto, že

¹⁶ Radičová, I.: *Hic sunt Romales*. Bratislava: Fullbrightova komisia, 2001. str. 64. ISBN 80-88991-13-7

¹⁷ Vašečka, M.: *Rómske hlasy*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. Str. 21. ISBN 80-900484-2-3

príležitosti absolventov špeciálnych škôl na uplatnenie sú obmedzené“.¹⁸ Žiaci boli nedostatočne pripravení na skúšky na stredné školy a stredné odborné učilištia a tak znevýhodnení v ďalšom vzdelávacom procese a v konečnom dôsledku aj na samotnom trhu práce.

Podstatný vplyv na školskú úspešnosť žiaka má rodina a veľkú úlohu hrá je ekonomické pozadie. Nízka životná úroveň brzdí proces integrácie do spoločnosti. Rómske dieťa prichádza z nedostatočne stimulujúceho rodinného zázemia a nemá na primeranej úrovni uspokojované základné životné potreby.

Rómske deti sa vo svojom vlastnom jazyku neučia, zabúdajú ho. V škole sa občas učia rómske piesne, avšak nečítajú vo svojom jazyku, nespoznávajú rómskych spisovateľov. Počas školskej dochádzky sa nič nenaučia o svojich rómskych dejinách, nepoznajú významné osobnosti z rómskej spoločnosti.¹⁹

„Edukačné ciele, ktoré musí vzdelávacie zariadenie poskytovať, majú len formálny charakter, ak nemajú podporu rodiny, matky, či ďalších referenčných osôb z rodinného prostredia. Preto je potrebné a účinné uviesť rodinu do vzdelávacieho systému, aby so školou komunikovala a bola zainteresovaná do dynamiky vzťahov rodina – škola alebo škola - rodina.“²⁰

2. 3 Sociálna inklúzia a chudoba v rómskych osadách

Na Slovensku žije väčšina Rómov v osadách a na perifériách dedín a miest. Pod pojmom „osada“ rozumieme určitý geografický priestor mimo mesta alebo dediny, v ktorom spolu existuje lokálne spoločenstvo. Osady sa jedna od druhej líšia v závislosti od ich geografickej polohy a stupňa jestvujúcej etnickej segregácie v oblasti. Rozlišujeme tri typy osád: integrované, separované a segregované. Integrovanou dedinou je napr. Nová Ľubovňa v okrese Stará Ľubovňa. V separovaných oblastiach Rómovia žijú na okraji alebo v konkrétnej ulici mesta alebo dediny, napr. Dobrá Vôľa v rámci mesta Spišské Vlachy. Posledný typ sú segregované osady, ktoré sa nachádzajú mimo dedín a ciest, napr. osada Kyjatice okres Rimavská Sobota. Približne jedna štvrtina všetkých slovenských Rómov žije v osadách, z ktorých väčšina sa nachádza v chudobnejších východných častiach krajiny. Niektoré osady vznikli ako dôsledok politických a administratívnych rozhodnutí

¹⁸ Vašečka, M. : *Rómske hlasy*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. str. 29. ISBN 80-88935-36-9

¹⁹ Cangár, J.: *Ludia z rodiny Rómov*. Nové Zámky: Crocus, 2003. Str. 9. ISBN 80-8892-42-7

²⁰ Kol. autorov.: *Kľúčové otázky a stratégie pre integráciu rómskej mládeže do vzdelávania*. Madrid: Fundacion Secretariado Gitano, 2006. str. 76. ISBN 84-95068-43-5

prijatých počas druhej svetovej vojny a obdobia skorého socializmu, ktoré vytesnili Rómov mimo ciest. Počas posledného desaťročia počet Rómov žijúcich v osadách rapídne stúpal. Liberalizácia cien nájomného, privatizácia bytov, zvýšenie výdavkov na bývanie vytláča Rómov do lacnejších priestorov. Nedostatok a absenciu skutočnej politiky sociálneho bývania riešia Rómovia únikovou stratégiou - prejavuje sa návratom Rómov do osád a ich revitalizáciou.²¹

Chudoba v rómskych osadách je spájaná so životnými podmienkami, konkrétnejšie s úrovňou integrácie a segregácie a súvisí s nasledovnými základnými faktormi:

- celková ekonomická situácia regiónu,
- veľkosť a koncentrácia rómskej populácie v osade,
- podiel Rómov v osade,
- stupeň geografickej integrácie alebo segregácie osady a jej vzdialenosť od najbližšej dediny alebo mesta

Podmienky v osadách, v ktorých žije výlučne rómske obyvateľstvo, sú podstatne horšie ako podmienky v integrovanejších komunitách. Najviac segregované a geograficky izolované osady sú súčasne ekonomicky a sociálne najzaostalejšie. V takmer všetkých segregovaných osadách sa miera formálnej nezamestnanosti blíži k 100 percentám.²²

Za posledných deväť rokov rómskych osád pribudlo. Ich obyvatelia žijú v zlých sociálnych pomeroch. Zatiaľ čo v roku 2000 bolo na Slovensku evidovaných 620 osád, vlni sa ich počet zvýšil na 691. Starostovia obcí na východnom i južnom Slovensku už skôr upozorňovali, že rómske osady sa rozrastajú. K nárastu obyvateľov podľa nich prispeli aj vyššie príspevky pri narodení dieťaťa, ktoré od roku 2007 postupne presadil kabinet premiéra Róberta Fica (Smer- SD). Nárast rómskej populácie v osadách a mestských zónach potvrdil aj úrad splnomocnenca.²³

Podmienky bývania sú najhoršie v najizolovanejších a najsegregovanejších osadách. Prístup k elektrine, vode, plynu a ďalším verejným službám prakticky neexistuje alebo je v mnohých marginalizovaných osadách značne obmedzený. Najväčším problémom v tomto ohľade je nedostatočný prístup k elektrine, vode, kanalizácií a odvozu odpadu. Väčšina Rómov žijúcich v osadách nevlastní svoje domy ani pozemky, na

²¹ Radičová, I.: *Súhrnná správa o Romoch na Slovensku*. Bratislava: nadácia Space, 2002.s. 87.ISBN 80-88991-15-3

²² Tamtiež, str. 85.

²³ Pravda: *Rómske osady sa rozširujú...*In: Denník pravda. 2010, (5.3 2010).dostupné na internete: http://spravy.pravda.sk/romske-osady-sa-rozsiruju-za-desat-rokov-ich-na-slovensku-pribudlo-71-1j0-sk_domace.asp?c=A100305_170823_sk_domace_p12

ktorých sú postavené. Nejasnosti ohľadom vlastníctva pozemkov zabraňujú zlepšeniu podmienok bývania, keďže ani jednotlivci ani miestne samosprávy nie sú schopné ani ochotné udržiavať jestvujúce budovy a miestnu infraštruktúru, ani do nich investovať, pokiaľ nie je vlastníctvo vysporiadané.

Nepriaznivé, často krát priam nevyhovujúce životné podmienky v rómskych osadách sa bezprostredne podpisujú na zdravotnom stave rómskej populácie. V prostredí marginalizovaných rómskych komunit bol zaznamenaný zvýšený výskyt infekčných ochorení a ochorení dýchacích ciest. Tento stav je dôsledkom nedostatočnej hygieny a chýbajúcej zdravotnej prevencie, zhoršených životných podmienok obyvateľov žijúcich v bytových domoch v dôsledku odpojenia základných médií (teplo, voda, plyn, elektrina), nedostupnosti zdrojov pitnej vody v segregovaných a odlahlých lokalitách.

2. 4 Nezamestnanosť Rómov

Rok 1989 priniesol mnohé zmeny v ekonomike Slovenska. Začali sa privatizovať priemyselné závody a rušiť podniky, zanikala aj hospodárska politika, objavil sa nový fenomén - nezamestnanosť. Strata zamestnania postihla medzi prvými hlavne Rómov, ktorí sa radili do kategórie nekvalifikovaných robotníkov a to najmä kvôli nízkej úrovni vzdelanosti, obmedzenému prístupu k sociálnym sieťam či diskriminácií. Po strate zamestnania je pre nich už ťažké nájsť pracovné miesto, a tak ostávajú vo svojich izolovaných a zaostalých príbytkoch hlavne východného Slovenska.

Pôsobenie faktorov, ktoré vytvárajú vylúčené postavenie na pracovnom trhu sa naďalej stupňuje. Patrí k nim:

- nízka vzdelanostná a kvalifikačná úroveň;
- prítomnosť skrytej diskriminácie voči rómskemu etniku zo strany majority, respektíve zamestnávateľov; (Rómovia majú povest' nespoľahlivých pracovníkov, bez pracovnej morálky, disciplíny a motivácie. Podľa teórie radu sú Rómovia vždy poslední v pomyslenom rade záujemcov o zamestnanie u zamestnávateľov, ktorí sa riadia výlučne princípmi trhu.)
- nízka úroveň bývania a životných podmienok a nevyhovujúci zdravotný stav; (Rómske osady sú po hygienickej stránke nevyhovujúcim prostredím. Ako sme vyššie uviedli, nepriaznivá situácia v nich negatívne ovplyvňuje zdravotný stav obyvateľov takýchto príbytkov a reprodukciu pracovnej sily.)

- trvalo vysoká miera (dlhodobej) nezamestnanosti, strata pracovných návykov. V súčasnosti už prichádza generácia, ktorá nemohla odpozorovať správne spoločensky žiaduce vzory správania sa od svojich nezamestnaných rodičov, čo ich situáciu ešte viacej komplikuje.²⁴

Okrem týchto faktorov marginálne postavenie Rómov na trhu práce ovplyvňuje aj viacero globálnych makroštrukturálnych činiteľov, ktoré sa dotýkajú krajiny ako celku. Sú nimi napríklad radikálny útlm ťažkého priemyslu, v ktorom Rómovia v predchádzajúcom režime nachádzali uplatnenie vo veľkej miere; rozpad jednotných roľníckych družstiev, ktoré tiež zamestnávali veľkú časť Rómov; zmeny v štruktúre dopytu po nekvalifikovanej pracovnej sile na trhu práce; rastúca konkurencia cudzineckej pracovnej sily, atď.²⁵

Presné štatistiky Rómskej nezamestnanosti neexistujú, no v niektorých obciach dosiahla až 100 % úroveň. Mnohí sú nezamestnaní dlhé roky. Najvyššiu nezamestnanosť na Slovensku majú Rómovia na východnom Slovensku, resp. v Prešovskom a Košickom kraji. Vzhľadom na výskyt dlhodobej nezamestnanosti a neistoty sa Rómovia úplne vzdali snahy získať prácu. Najhoršie je to u mladej generácie, ktorá nebola ešte vôbec zamestnaná a nezamestnanosť je práve u nich nadmieru vysoká. Mladé dievčatá nevstupujú na trh práce kvôli predčasnému tehotenstvu. Pretože ihneď po ukončení základnej školy sa vydávajú a začínajú rodiť. Dlhodobá nezamestnanosť mladých ľudí môže viesť k vzniku subkultúry nezamestnanosti, a v takom prípade je snaha o uplatnenie na oficiálnom trhu práce minimálna.²⁶

V dôsledku obmedzených možností získať pracovné príležitosti na formálnom trhu práce, sú mnohí Rómovia nútení hľadať prácu v neformálnom sektore (práca v tzv. šedej ekonomike alebo dočasné, krátkodobé a sezónne práce napríklad v poľnohospodárstve, stavebníctve, lesníctve a vo verejnoprospešných prácach, či príležitostné výpomocné práce pre Nerómov v blízkom okolí). Najrozšírenejšie je hľadanie si práce prostredníctvom úradov práce a miestnych samospráv (verejnoprospešné práce a aktivačné práce). Avšak obyčajne Rómovia si ťažšie nájdu prácu ako iné populácie. Napríklad medzi nezamestnanými Nerómami sú rozšírené stratégie hľadania práce aj prostredníctvom neformálnych kontaktov a iných kanálov (napr. súkromní sprostredkovatelia, uverejňovanie a čítanie inzerátov a pod.), ktoré Rómovia natoľko nevyužívajú, t.z. medzi

²⁴ Jurásková, M.: *Diskriminácia Rómov na trhu práce*. Dostupné na internete:

http://www.euractiv.sk/rovnost-sanci/analyza/diskriminacia-romov-na-trhu-prace_ek5ho

²⁵ Džambazovič, R. - Jurásková, M.: *Sociálna exklúzia Rómov na Slovensku*, in: Vašečka, M. (ed.): Čačipen pal o Roma, Bratislava: IVO, 2002. str. 25

²⁶ Jurásková, M.: ref. 24

Rómami sú tieto kanály nevyužívané. Vysvetľuje sa to tým, že rómske etnikum je v priemere na podstatnej nižšej vzdelanostnej úrovni ako Nerómovia. Práve tento faktor je zároveň aj tým činiteľom, ktorý pre väčšinu Rómov zo separovaných a segregovaných komunit znamená znevýhodnenie na trhu práce. Sú to najmä osoby iba so základným a nedokončeným stredoškolským vzdelaním, ktoré reprezentujú tie vzdelanostné kategórie, ktoré tvoria najväčší podiel nezamestnaných na Slovensku. Pre mnohých potom strata zamestnania znamená prepád pod hranicu chudoby.

V dôsledku vysokej miery nezamestnanosti a chudoby je pre väčšinu rómskych rodín veľmi dôležitá štátna sociálna pomoc.²⁷ Štát chudobu ako sociálny status zužuje iba na zaopatrenia - statky, ktoré sú nevyhnutné k udržaniu života. V rómskych rodinách sa tak reprodukuje a posilňuje kultúra závislosti so všetkými znakmi reprodukovanej chudoby: pocit marginality, ohrozenia, fatalizmu, zúfalstva, pasivity, agresie, pospolitostného uzatvárania sa, impulzivnosti, absencie zmyslu pre plánovanie a sporenie, nedôvera voči úradom.²⁸

Pri riešení takto spôsobenej nepriaznivej životnej situácie má veľký význam rodinná spolupráca, vzájomná rodinná pomoc a širšia príbuzenská spolupatričnosť. Rodinné stratégie sú určované predovšetkým kultúrno-historickým zázemím a podmienkami života jednotlivých rodín. Príbuzenstvo mnohokrát nie je schopné pomoc poskytnúť. Socio-kultúrny charakter separovaných, ale najmä segregovaných rómskych osídlení je typom kolektívnej marginalizácie a sociálneho vylúčenia bez potenciálu vzájomnej pomoci. v prípade absencie rodinnej pomoci sa vytvára priestor pre aktivity mimovládnych organizácií a komunitných centier, ktoré svojim pôsobením ešte viacej prehlbujú reprodukovanie a posilňovanie kultúry závislosti.

²⁷ Sociálna pomoc je poskytovaná občanom v zmysle Zákona NR SR č. 195/1998 Z.z. o sociálnej pomoci v znení neskorších predpisov. Podľa uvedeného zákona má občan, ktorý je v hmotnej núdzi, t.j. ak jeho príjem a príjem ostatných fyzických osôb, ktoré sa s občanom posudzujú (bývajú v spoločnej domácnosti) nedosahuje životné minimum a tento príjem si nemôže zabezpečiť alebo zvýšiť vlastným pričinením, má nárok na dávku v hmotnej núdzi. Dávka v hmotnej núdzi je poskytovaná za účelom zabezpečenia základných životných podmienok. K dávke v hmotnej núdzi sa poskytujú aj rôzne príspevky, ako je napr. príspevok na zdravotnú starostlivosť, príspevok na zdravotnú starostlivosť pre dieťa do 1. roku veku, príspevok na bývanie, aktivačný príspevok, ochranný príspevok a pod.

²⁸ Radičová, I.: *Hic Sunt romales*. Bratislava: Fullbrightova komisia, 2001. s.76. ISBN 80-88991-13-7

2.5 Migrácia Rómov

Nevyhovujúce podmienky života obyčajne spôsobovali a spôsobujú rôzne sociálne mobility obyvateľstva.

„Pohyb ľudí, spôsobujúci zmeny bydliska, sa považuje za migráciu. Pri vysvetľovaní migrácie sa všeobecne prijíma teória odstredivých (napr. ekonomická depresia, nedostatok pracovných príležitostí, politické prenasledovanie, etnická, náboženská neznášanlivosť a pod.) a dostredivých síl (príležitosť danej geografickej lokality daná dostatkom pracovných príležitostí, rôznymi výhodami sociálnej politiky a pod.)“²⁹

Podľa Ivana Vašečku migrácia je: prechod človeka, rodiny, celých skupín, z jedného sociálneho prostredia do iného. Rozhodnutie migrovať je jednou z možných životných stratégií riešenia aktuálnych a budúcich problémov v danom sociálnom prostredí. Tento odchod môže mať vo všeobecnosti dve príčiny – sociálne prostredie človeka vylúči a jemu neostáva nič iné, iba hľadať domov niekde inde, resp. jednotlivec sa sám vylúči z prostredia a dobrovoľne ho opúšťa.

Príkladom prvej situácie môžu byť vynútené odchody disidentov za komunistického režimu³⁰ Migrácie Rómov do krajín Európskej únie sú príkladom druhej situácie. Z hľadiska majority majú podobu odlučovania sa Rómov od prostredia, ktoré im poskytlo domov, sú chápané ako dôkaz ich nelojálnosti, začo si vyslúžili a dostala hanlivé označenie „etnoturistiky“, iniciovanej motívom bezpracne získať prostriedky z bohatších sociálnych fondov krajín Európskej únie. Z pohľadu rómskej komunity je zas takáto migrácia dôsledkom diskriminácie v spoločnosti, dôsledkom latentného i otvoreného rasizmu a nedodržiavania ich ľudských a menšinových práv.³¹

Problém migrácie Rómov do krajín EÚ vyvolal diskusiu u politických predstaviteľov, zástupcov Rómov, či médií. Bola to práve migrácia Rómov do krajín EÚ, ktorá inštitucionalizovala rómsku problematiku ako najväznejšiu tému vstupu SR do tohto spoločenstva.³²

Prvá vlna migrácie Rómov zo Slovenska sa spája s rokom 1997, kedy cca 800 Rómov zo Slovenska a Českej republiky požiadalo o politický azyl vo Veľkej Británii.

²⁹ Barát, P.: *Sociológia*. Nitra: SPU, 2007. str. 89. ISBN 978-80-8069-844-7

³⁰ Vašečka M. a kol.: *Rómske hlasy*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. str. 757. ISBN 80-88935-36-9

³¹ Jurásková, M.: *Rómovia na ceste do Európskej únie*. In OS Fórum Občianskej spoločnosti, 2003, č.8, str. 68

³² Jurásková, M.: *Rómske hlasy*. Bratislava: IVO, 2002. str. 91. ISBN 80-88935-36-9

Krátko nato ich počet vzrástol na viac 2000 žiadostí, čo vyvolalo veľkú mediálnu diskusiu politických strán, najmä z dôvodu zavedenia vízovej povinnosti pre občanov Slovenska zo strany Veľkej Británie. V roku 1998, keď sa zaviedla povinná vízová povinnosť, bol zaznamenaný len minimálny počet žiadostí. Analogické opatrenie voči SR prijala aj Írska republika, ktorá taktiež zrušila vykonávanie bezvízovej dohody, čo odôvodnila tým, že územie Írskej republiky a Veľkej Británie tvoria tzv. spoločnú cestovnú zónu bez ďalšej hraničnej kontroly pri prechode ich spoločnej štátnej hranice.³³

V roku 1998 začína **druhá vlna migrácie** v súvislosti so zvýšeným počtom žiadostí Rómov o politický azyl v Belgickom kráľovstve. Slovenská strana pôsobila na belgické úrady, aby neopodstatnené žiadosti o azyl prerokovali v skrátanom konaní.³⁴ „V súčasnosti žiadatelia o azyl nedostávajú žiadnu finančnú pomoc a bývajú umiestnení v utečeneckých centrách. Zvýšený nárast žiadateľov bol evidentný i v Holandskom kráľovstve, avšak ani pre jedného žiadateľa nebola žiadosť poskytnutá. Holandsko považuje Slovensko za „bezpečnú krajinu“ a z toho dôvodu odmieta akceptovať žiadosti o politický azyl žiadateľov zo SR, ktorí ako dôvod udávajú rasovú diskrimináciu alebo porušovanie ľudských práv.“³⁵ Táto skutočnosť donútila rómskych občanov Slovenskej republiky vyhľadať azylové podmienky v iných krajinách západnej Európy, čo spustilo **tretiu migračnú vlnu**.

Táto vlna bola zameraná na škandinávске krajiny. Vo Fínskej republike požiadalo o azyl vyše tisíc Rómov zo Slovenskej republiky. Migrácia do Fínska vyvolávala na Slovensku dohady o jej organizovaní stranou HZDS, pretože sa uskutočnila v čase, keď sa predsedníčkou krajinou EÚ stalo Fínsko a plánoval sa summit EÚ v Helsinkách, od ktorého si vláda vtedajšieho premiéra Mikuláša Dzurindu sľubovala prizvanie na rozhovory o členstve v EÚ.³⁶

V rámci tejto migračnej vlny bol zaznamenaný nárast o azyl i v Dánsku a Švédsku. Migrácia Rómov do krajín EÚ upriamila pozornosť predstaviteľov tohto spoločenstva na stav dodržiavania ľudských a menšinových práv na Slovensku. Vzhľadom na ohrozenie integračných snáh Slovenska bol z iniciatívy podpredsedu vlády SR Pála Csákyho a štátneho tajomníka Ministerstva zahraničných vecí SR Jána Figel'a v júli 1999 vytvorený

³³ Jurasková, M.: *Rómske hlasy*. Bratislava: IVO, 2002. str. 92. ISBN 80-88935-36-9

³⁴ Tamtiež, str. 94

³⁵ Jurasková, M.: *Rómske hlasy*. Bratislava: IVO, 2002. str. 93. ISBN 80-88935-36-9

³⁶ Tamtiež

koordináčny medzirezortný výbor na riešenie problémov súvisiacich s emigráciou Rómov, ktorého členmi boli zástupcovia viacerých ministerstiev.³⁷

Existencia migračných vln svedčí o tom, že migrácia má svoje príčiny bez ohľadu na podnety, ktoré ju naštartovali. Medzi najdôležitejšie determinanty migrácie rómskych spoluobčanov rozhodne patria:

- Degradácia socio-ekonomického postavenia príslušníkov tzv. rómskej strednej vrstvy. (Je spôsobená zablokovaním vzostupných mobilitných kanálov pre deti týchto ľudí a poklesom už dosiahnutej úrovne integrácie tejto vrstvy v lokálnych spoločnostiach. Vo všeobecnosti sú tieto javy dôsledkom enormne vysokej nezamestnanosti medzi Rómami.)
- Štandardné postoje časti rómskej menšiny, ktoré sú príznačné pre „kultúru chudoby“.
- Nedôvera v nerómske inštitúcie a organizácie, ktorá spôsobuje nerešpektovanie pravidiel a zásad v nich platných.³⁸

2. 6 Rómske spoločenstvo verus majoritné obyvateľstvo

Farba pleti, priestorová a sociálna segregácia, diskriminácia a nízka kvalifikácia sťažuje zaradenie Rómov do majoritnej spoločnosti. Všeobecne sa predpokladá, že Rómovia boli tvrdo zasiahnutí vývojom na trhu práce po roku 1990, keď ich pracovné miesta buď úplne zanikli, alebo boli obsadené majoritou. Miera návratu do zamestnanosti bola u Rómov omnoho nižšia, ako u nezamestnaných z majority. Po roku 1990 tak začali výrazne rásť rozdiely medzi majoritnou a rómskou populáciou – Rómovia začali ešte viac zaostávať vo vzdelaní, klesla ich úroveň bývania a celková životná úroveň, a mnohí z nich boli zmenou vlastníckych pomerov, nájomných podmienok, či výšky nájmu nútení vrátiť sa do osád.

2. 6. 1 Zdroje konfliktov medzi Rómami a majoritou

Vytváranie predsudkov a stereotypov voči Rómom na Slovensku a následný vznik nepriateľských a odmietavých postojov bol v minulosti a je aj v súčasnosti formovaný množstvom faktorov. Vo všeobecnosti konflikty medzi Rómami a nerómskym

³⁷ Tamtiež str. 95.

³⁸ Jurásková, M.: *Rómovia na ceste do Európskej únie*. In: OS Fórum občianskej spoločnosti, 2003..str. 27

obyvateľstvom sú ovplyvňované historickými súvislosťami, politikov voči Rómom a ich zhoršujúcou sa sociálnou situáciou.

Historické súvislosti vzájomného formovania vzťahov medzi Rómami a domácim obyvateľstvom v období ich príchodu do Európy a následného usadzovania sa na území dnešného Slovenska vtlačajú výraznú pečať vnímaniu Rómov majoritou.

Politika voči Rómom – inštitucionálne riešenie tzv. „cigánskej otázky“ v medzivojnovom období, počas Slovenského štátu a v období socializmu, tiež zanechala svoje stopy, ktoré sa doteraz rôzne intenzívne na vzťahoch Rómov a nerómov prejavujú.

Napokon, nemenej dôležitým zdrojom pretrvávajúcich problémov medzi majoritou a Rómami je aj ich zložitá **sociálna situácia**. Po roku 1989 je badateľné tendovanie narastania sociálnej vzdialenosti medzi Rómami a majoritou v dôsledku zväčšujúcich sa rozdielov medzi životnou úrovňou majority a rómskej populácie.³⁹

Množstvo sociologických prieskumov uskutočnených od r. 1989 potvrdilo vysoký stupeň sociálnej dištancie medzi rómskymi a nerómskymi spoločenstvami v krajine, vrátane negatívnych stereotypov a nedostatku dôvery.⁴⁰ Jestvuje mnoho náznakov, že negatívne vnímanie Rómov Nerómami sa za posledné roky zintenzívnilo a vzťahy medzi Rómami a Nerómami sa sústavne zhoršujú. Pre tento fakt existuje niekoľko možných vysvetlení, vrátane upadajúceho spoločenského postavenia Rómov, ich rastúcej nezamestnanosti a zvyšujúcej sa závislosti na sociálnych dávkach. Negatívne stereotypy sú posilňované aj rastúcou geografickou separáciou a klesajúcim kontaktom medzi Rómami a Nerómami.

Dennodenné stretávanie majoritnej a rómskej kultúry – kultúr s úplne odlišným spôsobom života, myslenia, hodnotovej orientácie, prináša so sebou množstvo problémov, a to hlavne vo vzťahovej oblasti. Príčiny negatívneho postoja obyvateľov Slovenska k príslušníkom rómskeho etnika môžeme nájsť vo viacerých aspektoch. Rómovia sa od ostatného obyvateľstva odlišujú svojimi etnickými, kultúrnymi, sociálnymi a ekonomickými charakteristikami.

2. 6. 2 Diskriminácia

Hoci slovenskí Rómovia sú etnicky rozmanití – napr. maďarsky hovoriaci Rómovia, Rumugri a Olašskí Rómovia – väčšinová populácia spravidla vníma Rómov ako

³⁹ Kriglerová, E.: *Rómske hlasy*. Bratislava: IVO, 2002.str. 122. ISBN 80-88935-36-9

⁴⁰ Vašečka, M a kol.: *Rómske hlasy*. Bratislava: IVO, 2002. str. 125. ISBN 80-88935-36-9

jednotnú skupinu, ktorá sa odlišuje a žije na okraji spoločnosti. Sociálne vylúčenie a diskriminácia Rómov vo verejných veciach a v rámci občianskej spoločnosti je dôležitým faktorom ovplyvňujúcim prístup Rómov k pracovným príležitostiam, vzdelaniu a ďalším verejným službám. Vylúčenie Rómov na Slovensku pramení z kombinácie historických, kultúrnych, sociologických a geografických faktorov a výrazne sa líši od komunity ku komunite.⁴¹

Negatívne vnímanie Rómov medzi Nerómami sa po roku 1989 zintenzívnilo a naďalej sa prehľbuje. Výskumom sa však zistilo, že negatívne vnímanie Rómov je skôr založené na stereotypoch, ako na skutočných osobných skúsenostiach s Rómami. Negatívne stereotypy a nedostatok dôvery je posilňovaný aj rastúcou geografickou separáciou a klesajúcim kontaktom medzi Rómami a Nerómami, ktoré sú hlavne v segregovaných osadách extrémne obmedzené.

Takmer každodenne sa stretávame s diskrimináciou rómskej národnostnej menšiny. Rómovia sa mnoho krát stávajú obeťami rasovo motivovaných trestných činov. Údaje polície však hovoria, že z objasnených trestných činov spáchaných z dôvodu rasovej diskriminácie, sú obyčajne páchatel'ami prívrženci hnutia skinheads, z ktorých je väčšina neplnoletá.

Neraz sa však stretneme s prípadmi diskriminácie zo strany samotných policajtov. Rómovia sa sťažujú, že polícia nepristupuje k nim tak, ako k ostatným obyvateľom a poukazujú na brutalitu policajtov.

Najčastejšou formou diskriminácie je latentná diskriminácia, s ktorou sa Rómovia stretávajú na úradoch, v zdravotníckych a reštauračných zariadeniach, v obchodoch, pri hľadaní zamestnania a pod.

V roku 1991 vláda schválila Zásady prístupu k Rómom a uznala ich ako národnostnú menšinu. Ako jediní v Európe máme splnomocnenca vlády na riešenie problémov rómskej menšiny. Vstup Slovenska do Európskej únie priniesol so sebou aj potrebu zosúladiť právne predpisy a medzi nimi aj tie, ktoré sa týkajú ľudských a menšinových práv. Veľký význam pre národnostné menšiny malo prijatie tzv. antidiskriminačného zákona. V slovenskom právnom poriadku sa už aj v minulosti nachádzalo a dodnes sa nachádza mnoho takých predpisov, ktoré vychádzajúc z Ústavy Slovenskej republiky obsahujú antidiskriminačné zásady, ako je rovnosť všetkých ľudí, ich rovnoprávnosť a zákaz ich rozlišovania.

⁴¹ The World Bank, Foundation S.P.A.C.E.. INEKO: *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike*. str. 47

Na základe výskumov je možné hovoriť o troch podobách diskriminácie Rómov v SR:

- Diskriminácia štrukturálna, skrytá – nezámerná, ťažko dokázateľná. V tomto prípade diskriminujú administratívne procedúry a systémy, a to napriek tomu, že používajú pravidlá postavené na občianskom princípe.
- Diskriminácia etnická - uskutočňuje sa najmä v školstve a pri zaobchádzaní s Rómami ako stigmatizovanou skupinou. Diskriminácia spočíva v tom, že referenčným rámcom vyučovania je slovenská kultúra, ktorá je pre rómske deti zväčša kultúrnou cudzou.
- Diskriminácia pozitívna – zvýhodňovanie minority na úkor majoritného obyvateľstva - je rómskymi predstaviteľmi odmietaná. Pri jej rozporovaní sa odvolávali predovšetkým na skúsenosti z obdobia komunistického režimu a vyslovili sa za odstránenie benevolencie pri porušovaní zásad spoločného spolunažívania.⁴²

2. 6. 3 Pozitívne a negatívne aspekty integrácie a segregácie rómskeho spoločenstva

Sociálne postavenie Rómov, žijúcich v segregovaných osadách, je oveľa nižšie ako u Rómov, ktorí boli integrovaní. Podobne i situácia Rómov zo segregovaných osád v marginalizovaných regiónoch je podstatne horšia ako tých, ktorí žijú v segregovaných osadách v rozvinutejších regiónoch s lepšími ekonomickými podmienkami. V dôsledku geografických a ekonomických podmienok, v ktorých žijú, musia dvojnásobne marginalizovaní Rómovia čeliť vyššiemu nebezpečenstvu spoločenského a politického vylúčenia, než Rómovia z integrovaných oblastí. Stupeň ich marginalizácie a segregácie má priamy dopad na frekvenciu a kvalitu ich interakcií s Nerómami, inými rómskymi komunitami a verejnými inštitúciami vrátane miestnych samospráv, škôl a oddelení sociálnej pomoci.⁴³

Medzi pozitívne aspekty integrácie Rómov, ktorí prešli alebo pochádzajú z integrovaných oblastí môžeme zaradiť:

- lepšie životné podmienky – Rómovia integrovaných oblastí žijú v mestách alebo na dedine spolu s Nerómskym obyvateľstvom, majú vyššiu úroveň vzdelania a skúsenosti s lepšími životnými podmienkami. (Napr. rodičia a starí rodičia

⁴² Vašečka, M. a kol.: Vašečka, M a kol.: *Rómske hlasy*. Bratislava: IVO, 2002. str. 765. ISBN 80-88935-36-9

⁴³ The World Bank, FOUNDATION S.P.A.C.E.: *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich v Slovenskej republike*. Bratislava: LUKA, 2002. str. 15. ISBN 80-88991-15-3

väčšina Rómov žijúcich v integrovaných oblastiach boli za socializmu zamestnaní ako kvalifikovaní robotníci a preto aj ich ekonomické podmienky boli lepšie. Väčšina Rómov z integrovaných oblastí má ukončené stredné odborné vzdelanie a pociťujú potrebu odlíšiť sa od Rómov žijúcich v osadách, ba niektorí pociťujú hrdosť, že doma nepoužívali, resp. neboli naučení používať rómsky jazyk.)

- vyššia úroveň kontaktov a interakcie medzi Rómami a Nerómami, ich vzťahy sú relatívne priateľskejšie.

Medzi negatívne aspekty integrácie Rómov možno zaradiť fakt, že niektorí Rómovia sú neprispôsobiví a robia nemalé problémy majoritnej časti spoločnosti. Dochádza ku konfliktom a nepríjemným stretom. Neprispôsobiví Rómovia tým, že robia nepokoje a kradnú, resp. tí, ktorí sa neprispôsobili životu a podmienkam majoritnej spoločnosti, zvyšujú percento rasizmu u rasisticky naladených ľudí.

Mnoho projektov, ktoré majú za účel viesť k integrácií, často v konečnom dôsledku pôsobi kontraproduktívne. Ešte viac prehľbuje segregáciu Rómov. Napríklad zriaďovanie výlučne rómskych škôlok, alebo stavby nových bytoviek, vnímajú samosprávy ako krok ku integrácií, pričom ide iba o skvalitnenie života v osadách a ďalšej segregácií, v niektorých prípadoch ju často prehľbujú.

Negatívnym aspektom segregácie je aj fakt, že Rómovia, ktorí žijú vo vzdialenejších a segregovanejších osadách, majú menej príležitostí využívať sociálne služby, vrátane vzdelania a zdravotnej starostlivosti, ktorá je základom k zdravému spôsobu života. Nemajú možnosť získať správne vzorce správania a kultúry, ktoré by nadobudli v integrovanom prostredí.

Časť majoritnej spoločnosti má však na segregáciu tejto menšiny pozitívny pohľad. Dôvodom je skutočnosť, že ich oddelením majú pokoj od zbytočných konfliktov a problémov, ktoré by im pri blízkom spolužití spôsobovali. Tým, že Rómovia žijú oddelene, majorita nenadobúda ich zvyklosti a maniere, ktoré často pôsobia nekultúrne.

2. 6. 4 Predsudky voči Rómom

Podľa Arne B. Manna sa predsudky vzťahujú k postojovým dimenziám medziskupinových vzťahov. Predsudok je taký postoj voči členom určitej skupiny, v ktorom ich hodnotenie je prevažne negatívne. „Predsudok potom obsahuje stereotyp (poznatie o negatívnych vlastnostiach členov skupiny), emocionálnu zložku (napr.

nesympatiu, averziu) a tendenciu ku konaniu (napr. diskriminujúce správanie voči členom skupiny.)“⁴⁴

To, čo je „spoločné“ pre majoritnú populáciu, sa považuje za normálne. Na druhej strane konanie ľudí z iných sociálnych skupín alebo príslušníkov menšín sa vníma ako menejcenné, ak nie je v súlade s normami majoritnej spoločnosti.

Rómske etnikum žije na našom území už stáročia. V minulosti žili pôvodní občania s Rómami v porozumení a bez predsudkov a xenofóbnych vyhlásení. V dnešnej dobe už to tak nie je. Sú to rôzne rasistické výroky, ktoré len prilievajú olej do ohňa a vzťahy medzi Rómami a pôvodným obyvateľstvom len zhoršujú.

Možno citovať aspoň zopár výrokov predstaviteľov pravicových politických strán. „Áno verím v nerovnosť rás. Je to očividné, niektoré rasy sú si rovnejšie než druhé“ - Jean Márie Lepen – predseda strany Národný front – Francúzsko. „Dávame cigánom jednostranné výhody a oni majú za úlohu len množiť sa, kraďnúť a lúpiť“ - Ján Slota – predseda SNS. „Trestná činnosť u cigánov by mala platiť už od narodenia, pretože ich najväčším zločinom je samotný fakt, že sa narodili“ - Miroslav Sládek – predseda Českej republikánskej strany. Je očividné, že títo politici sa neriadia heslom „Ži a nechaj žiť“, a že ich výroky sú xenofóbne a ako také v demokratickom prostredí neakceptovateľné.

V roku 1965 vláda ČSSR zlepšila bytové podmienky Rómov. Správanie sa Rómov, ktoré tieto byty dostali a časom i ničili a opúšťali, zvýšilo odpor majoritného obyvateľstva. V majoritnej populácii roky prevláda presvedčenie, že Rómovia sú užívatelia mnohých privilégií.⁴⁵ Ďalším faktom, pre ktorý sú Rómovia vnímaní záporne je vysoká kriminalita. Z obsahu obrazu o Rómoch je zrejmé, že mnoho atribútov je im pripisovaných a mnoho stereotypov vzniklo na základe rozdielnosti sociálnych štruktúr rómskeho etnického spoločenstva, ich nízkeho socioekonomického statusu a rolí, ktoré z toho statusu vyplývajú. O tom, že stereotypy sú odovzdávané aj v procesoch socializácie, svedčí ich fixovanie už v rannom veku dieťaťa, o čom sa v prípade Rómov možno presvedčiť v takmer každej triede základnej školy.⁴⁶

Americký rómsky profesor, lingvista Ian Hancock konštatuje, že: Rómovia, Cigáni sú národ, ktorý má dvojakú identitu - vlastnú rómsku identitu a identitu, ktorú pozná väčšina Nerómov.⁴⁷ Je to hodnotenie, ktorého sa im dostáva od Nerómov a ktoré je iba obrazom doby, v ktorej prišli a problémov, ktorými vtedajší svet žil. Tak sa zrodil mýtus

⁴⁴ Mann, A.: *Neznámi Rómovia*. Bratislava: SAV, 1992. str. 31 . ISBN 80-900486-2-3.

⁴⁵ Tamtiež, str. 33

⁴⁶ Hancock, I.: *My Rómsky národ*. Bratislava: SAV, 2002. str. 35. ISBN 80-88939-97-6

⁴⁷ Tamtiež, str.38

„cigánov“ ako tulákov bez domova, ako ľudí, ktorí sú nám cudzí a ktorí robia často nepochopiteľné veci a preto sa ich treba báť. Ale naozaj sa treba Rómom báť?

V minulosti sa utvárali vo vtedajšej Európe predsudky voči Rómom na základe momentov, ktoré identifikuje Hancock takto:

1. neboli kresťania,
2. boli tmavší ako vtedajší obyvatelia Európy,
3. nemali vlastný štát.

Postoj Európanov ku Rómom podľa Hancocka ovplyvnila aj skutočnosť, že samotný výskum rómskeho národa sa začal v dobe silnejúceho nacionalizmu a budovania národných štátov. Fakt, že Rómovia nemali svoj štát, bol ďalší, pre vtedajší svet dostatočný dôvod na to, aby ich ostatné práve zrodené národy začali považovať za menejcenných.

Niekedy ľudia používajú pokiaľ ide o Rómov tie najvulgárnejšie stereotypy a potom povedia, že poznajú nejakého Róma, ktorý je výnimkou. Hovoriť v zlom o Rómoch škodí všetkým Rómom, aj tým, ktorých považujú za „iných“. Rómom, ktorí nenapĺňajú všeobecný obraz o Rómoch, vlastne ani za Róma nepokladajú. V skutočnosti neexistuje ani jeden Róm, na ktorého by platili všetky tieto predsudky, ktoré o Rómoch panujú. Preto je častým javom, že Rómovia, ktorých sociálne podmienky sú lepšie, odmietajú hlásiť sa k svojej rómskej národnosti, najmä zo strachu pred odsúdením zo strany majority. Rómovia sú veľmi rôznorodí, a preto platí, že čo platí pre jednu skupinu, nemusí platiť pre inú. Rozlišovanie iba medzi „integrovanými“ a „tradičnými Rómami je zjednodušujúcim pohľadom.⁴⁸

To, čo platí pre všetky populácie platí aj pre Rómov: Zovšeobecňovanie nie je nikdy úplne pravdivé a rozdiely medzi jednotlivcami sú väčšie ako rozdiely medzi etnickými skupinami.

Predsudky voči Rómom na Slovensku sa podľa Slovenského národného strediska pre ľudské práva neustále prehľbujú. Alena Kotvanová zo SNSLP konštatuje že, predsudky voči Rómom sú hlboko zakorenené a rozšírené medzi všetkými vrstvami obyvateľstva.

Agentúra Focus koncom minulého roka urobila prieskum, v ktorom je zobrazený podiel respondentov, ktorí by príslušníka danej skupiny obyvateľstva nechceli mať za suseda. V nasledovnej tabuľke sú uvedené v percentách výsledky uvedeného prieskumu.

⁴⁸ Kriglerová, E.: *Rómske hlasy*. Bratislava.: IVO. 2005. str. 11. ISBN 80-88935-36-9

Tab.1 Prehľad odmietania príslušníka konkrétnej skupiny respondentmi

Skupiny obyvateľstva	2008	2009
drogovo závislý	84,9	88,6
Róm	72,8	82,4
človek so záznamom v trestnom registri	58,8	71,3
pravícový extrémista	62,0	66,8
Moslim	49,5	54,7
homosexuál	38,8	51,2
prist'ahovalec	35,2	41,5
človek odlišnej rasy	28,8	39,5
Žid	21,5	29,0
zdravotne postihnutý	6,0	8,7

Zdroj: Sme Slovenské národné stredisko pre ľudské práva

Najviac opýtaných by nechcelo bývať v susedstve drogovo závislých spoluobčanov. Každý druhý Slovák by nechcel za suseda moslima alebo homosexuála. Najmenej prekážalo susedstvo so zdravotne postihnutými ľuďmi. Necelé tri štvrtiny opýtaných odmietali susedstvo s človekom so záznamom v trestnom registri, takmer 67 percent respondentov malo problém s pravícovými extrémistami. Susedstvo s prist'ahovalcami a ľuďmi odlišnej rasy prekážalo približne dvom pätinám opýtaných. Ak sa pozrieme na spolužitie s Rómami, v roku 2009 oproti roku 2008 vzrástol nesúhlas so susedstvom s Rómami o 13 % a viditeľne sa doťahuje tento nesúhlas respondentov na nesúhlas so susedstvom s drogovo závislými. Zvýšenie % nesúhlasu respondentov so susedstvom s Rómom je dôsledkom neriešenia problémov spolužitia rómskeho etnika a majoritnej spoločnosti predovšetkým v oblastiach východného Slovenska, kde sú dislokované mnohopočetné rómske kolónie a kde sa kumuluje z roka na rok viac a viac problémov.

2.7 Dôsledky nezačlenenia rómskych komunít do spoločnosti

Nezačlenenie sa rómskych komunít do spoločnosti znamená pre štát veľké škody. Medzi priame straty zaraďujeme zvýšené náklady na sociálnu pomoc, zdravotnú starostlivosť, vzdelávanie a potieranie kriminality. Nepriamou stratou je nevyrobený a nespotrebovateľný domáci produkt. Všetky tieto straty majú veľký regionálny charakter, nie len tým, že znižujú ekonomický potenciál obcí a okresov, ale i tým, že znižujú hodnotu hmotného majetku občanov.⁴⁹ Na dôvažok sa žiada konštatovať, že neefektívne riešenie rómskej problematiky je v konečnom dôsledku sprevádzané navyšovaním nákladov vo všetkých kapitolách.

Medzi sociálne náklady môžeme zaradiť dávky vyvolané nezamestnanosťou a chudobou, to znamená poberanie sociálnych dávok, pričom sú rátané aj tie sociálne a zdravotné odvody, ktoré za nezamestnaných odvádza štátna pokladnica.

U vzdelávacích nákladov možno hovoriť o ich zvýšení o náklady na špeciálne základné školy, do ktorých sú rómske deti často zbytočne umiestňované, pretože sú neefektívne.

Medzi zdravotné náklady zahrňujeme výdavky, ktoré sú sprevádzané zlou zdravotno-hygienickou situáciou v osadách, v ktorých je zanedbaná prevencia.

Medzi bezpečnostné náklady považujeme výdavky, ktoré sú zvyčajne vyvolané zvýšenou kriminalitou Rómov.

Za nepriame náklady považujeme náklady stratenej tvorby domáceho produktu. Rómske spoločenstvo predstavuje pracovnú silu, ktorej potenciál ostáva nevyužitý. Ak by Rómovia boli zamestnaní podobne ako Nerómovia, zamestnanosť na Slovensku by bola v roku 2025 až o 10 % vyššia. Veľkosť potenciálne využiteľnej pracovnej sily by sa premietla aj do nárastu HDP: v roku 2030 by HDP Slovenska mohol byť o 11% vyšší. Slovenská ekonomika by bola väčšia, a keďže vyspelosť a konvergencia sa ráta ako podiel HDP ku všetkým obyvateľom krajiny, bola by hodnotená aj ako vyspelejšia.⁵⁰

⁴⁹ Marcinčin A, Marcinčinová, E.: *Straty z vylúčenia Rómov*. 2006. <http://www.iz.sk/download-files/sk/osf-straty-z-vylucenia-romov.pdf>

⁵⁰ Tamtiež

3 NAVRHOVANÉ STRATÉGIE A OPATRENIA NA POMOC RÓMSKEJ POPULÁCII

Na Slovensku vyvíjajú aktivity rôzne inštitúcie, ktoré sa angažujú v riešení rómskej otázky. Rómovia sú zaujímavou skupinou aj z pohľadu politických strán, ktoré v nich vidia početnú a ľahko ovplyvniteľnú časť voličského elektorátu.

3.1 Navrhované spôsoby riešenia problému rómskej otázky jednotlivými politickými stranami

Rómska problematika sa stáva na Slovensku čoraz výraznejšie predmetom diskusie. Očakáva sa nie len zo slovenskej strany, ale aj zo strany európskych inštitúcií, ako sa slovenské politické strany s touto problematikou vysporiadajú. Pre riešenie problémov rómskej menšiny je teda dosť podstatné ako k tejto otázke pristúpia jednotlivé politické strany, ktoré majú silu ovplyvniť to na úrovni či už miestnej i komunálnej, v parlamente alebo vo vláde.

Politická strana SMER – sociálna demokracia vníma postavenie rómskej národnostnej menšiny za nezlučiteľné s postavením Slovenskej republiky v Európe. Bez aktívnej pomoci štátu a európskych inštitúcií vidí túto otázku ako neriešiteľnú. Súčasnú iniciatívu neriešia to hlavné – integráciu Rómov do slovenskej spoločnosti, väčšina aktivít nemá plošný účinok alebo je len snahou o zmiernenie najmä sociálnych dopadov. SMER – sociálna demokracia bude iniciovať vypracovanie projektu, ktorý bude znamenať systémové, komplexné riešenie. SMER – sociálna demokracia je rovnako pripravený po zhodnotení návrhov predložených rómskymi organizáciami prijať aj nasledujúce opatrenia:

- legislatívne upraviť hmotnú motiváciu pre príslušníkov rómskej národnostnej menšiny, ktorí si aktívnym prístupom zabezpečia zamestnanie;
- podporovať výstavbu sociálneho bývania, za predpokladu aktívnej spoluúčasti zainteresovaných príslušníkov rómskej národnostnej menšiny;
- uskutočňovať audit konkrétnych projektov pomoci rómskej národnostnej menšine s cieľom zabrániť neefektívnemu vynakladaniu finančných prostriedkov;

- pristúpiť k úprave vlastníckych vzťahov k pozemkom, na ktorých sa nachádzajú rómske osady.⁵¹

Podľa najnovších vyjadrení premiéra Róberta Fica si Slovensko s rómskou problematikou nevie poradiť samo, je to vec už aj európska. Premiér konštatuje, že tradičné formy jej riešenia zlyhali. „Je to miera zodpovednosti politikov, aby začali o týchto otázkach hovoriť podstatne otvorenejšie. Keď si predstavím, koľko peňazí sa minulo na konferencie, chlebičky, ubytovanie a honoráre pre všelijakých expertov a konzultantov pre rómsku otázku, keď si predstavím, koľko peňazí sa minulo len tak do vetra, na nič, tak sme už mohli postaviť za to aj viacej škôl a možno aj viac zariadení pre rómske deti. Navzájom sa všetci klameme, ak sa domnievame, že rómska otázka na Slovensku sa dá vyriešiť takouto cestou.“⁵² Ďalej spomína, že sa vychováva generácia za generáciou bez akejkoľvek perspektívy, preto by sa mladým Rómom malo ukázať, že existuje aj iný spôsob života a túto úlohu by mali zabezpečiť práve internátne školy. Potvrdil, že deti sa nebudú nasilu a bez súhlasu odtŕhať od rodičov. Reagoval tak na niektorých kritikov, ktorí poukazovali na to, že týmto spôsobom príde k nepriamej segregácii tohto etnika. „To je už móda na Slovensku, že ak politik niečo povie, tak sa z toho hneď urobia najhoršie scenáre. Na to treba ísť sofistikovane, poradiť sa s expertmi, čo pomôže a čo nie. Ale tradičné cesty nakladania s rómskou komunitou úplne zlyhali.“⁵³ Dodal, že sa musí podstatne prísnejšie viazať vyplácanie rodinných prídavkov a sociálnych dávok na splnenie určitých povinností. „Nikto im nebude brať žiadne peniaze. Pôjde dieťa bývať do internátneho domova? Tie peniaze pôjdu do internátneho domova. Ukážme rómskym deťom, že existuje iný spôsob života, aký momentálne majú“ - poznamenal predseda najsilnejšej koalície strany.⁵⁴

Politická strana SDKÚ-DS – prichádza so svojim pohľadom na riešenie rómskej problematiky. Kto pracuje a chodí do školy, nemá čas kradnúť a fetovať, myslia si predstavitelia SDKÚ – DS. Konkrétne návrhy tejto strany predpokladajú realizáciu nasledovných opatrení:

⁵¹ Volebný program strany Smer- SD. Dostupné na internete: <http://www.strana-smer.sk/>

⁵² TASR. Rómska problematika je už európska vec. 2010. (10.5.2010). dostupné na internete: <http://www.aktuality.sk/clanok/163034/robert-fico-romska-problematika-je-uz-europska-vec>

⁵³ Tamtiež

⁵⁴ Tamtiež

- Vrátenie detí do škôl a ich rodičov na aktivačné práce, by podľa tejto strany vhodným spôsobom prepojilo poberanie sociálnych dávok s prácou, a nebolo by iba nástrojom ako vytvoriť návyk na prácu.
- Za dôležitú súčasť riešenia tohto problému Iveta Radičová – líderka SDKÚ-DS považuje aj prítomnosť terénnych sociálnych pracovníkov a zvýšenie vymožitelnosti práva
- Poslanec, Štefan Kužma, za najdôležitejší považuje návrh, ktorým by sa peňažná forma sociálnych dávok tým, ktorí nechcú pracovať, zmenila na naturálnu. Namiesto hotovosti, ktorú často premenia na cigarety, alkohol a drogy, by sa im prideliť základné potraviny a šatstvo. Sociálne dávky v peňažnej podobe by dostávali iba nezamestnaní, ktorí odvedú prácu pre obce, samosprávne kraje či štát. Na to nadväzuje zmena legislatívy, ktorá by rozšírila okruh inštitúcií, pre ktoré by v rámci opatrení zákona o službách zamestnanosti mohli pracovať nezamestnaní. Išlo by napr. o upratovanie brehov riek, ciest, verejných parkovísk a iných plôch. Poslanec Kužma zároveň poukazuje na vzťahy medzi majoritou a minoritou, považuje za potrebné riešiť problém ľudí, ktorí žijú v blízkosti rómskych osád. Vyčíta vyšším územným celkom, že možnosť čerpať prostriedky z eurofondov nevyužili.

Ako vidno z uvedeného, aj u tejto politickej strany popri konkrétnych prístupoch k riešeniu rómskej problematiky nachádzame aj proklamované apely, bez konkrétnych postupov.

Politická strana SaS- Sloboda a solidarita – navrhuje nasledovné opatrenia:

- angažovanie krajov najmä v oblasti školstva a pri vytváraní vhodných podmienok, ktoré pomôžu obciam riešiť problémy s odstránením izolácie rómskych osád;
- vytváranie aktivačných prác pre sociálne ohrozené spoločenstvá;
- vytvoriť podporné opatrenia, aby v problémových oblastiach s rómskou menšinou platil zákon, a aby sa obyvatelia aj návštevníci týchto oblastí cítili bezpečne. Žiadajú zaviesť kriminálne štatistiky (nie podľa etnickej príslušnosti, ale podľa príslušnosti k "sociálne odkázaným spoločenstvám").
- dôležitým nástrojom by podľa tejto politickej strany mala byť reforma odvodového systému.

Politická strana SNS – Slovenská národná strana – navrhuje nasledovné opatrenia:

- tvrdo zakročiť pri riešení rómskej problematiky. Upraviť chce vyplácanie sociálnych dávok. Aby ich Rómovia mohli dostať, budú si ich podľa národniarov musieť zaslúžiť a odpracovať aspoň 30 hodín mesačne;
- monitorovanie recidivistov elektronickými náramkami, či zníženie veku trestnej zodpovednosti zo súčasných 14 rokov napríklad na deväť, tak ako je to v Írsku;
- Podľa poslankyne Belousovovej by pomohlo aj znovu zavedenie štatistík kriminálnych činov zvlášť pre rómske etnikum, presun úradu splnomocnenca vlády pre riešenie rómskej problematiky z Bratislavy do Prešova a dohľadanie na starostlivosť o rómske deti sociálnymi pracovníkmi. Belousovová sa v relácii TA3 zmienila o tom, že je potreba chrániť učiteľov, ktorí sa dennodenne musia stretávať s nevráživosťou rómskych detí.
- Podľa poslanca Martina Píra z politickej strany SNS prapodstatou toho, čo dnes môžeme nazvať technicky cigánsky problém je to, že časť cigánov v getách a osadách prestala rešpektovať zákon.

Z uvedeného vyplýva, že všetky politické strany bez ohľadu na ich politickú orientáciu sa zhodnú minimálne na skutočnosti, že túto otázku je potrebné riešiť. Strany majú odlišné pohľady na spôsob vyplácania sociálnych dávok. Strana SDKÚ-DS a SaS pokladajú aktivačné práce za vhodný nástroj ako prepojiť prácu s poberaním sociálnych dávok a dôraz kladú na bezpečnosť majority, ktorá je v blízkom kontakte s neprispôsobivými Rómami. Strana SNS pristupuje k rómskej otázke razantne a je za nekompromisné opatrenia, ktoré by mali dopomôcť k lepšiemu životu majority.

3.2 Poslanie splnomocnenca vlády pre problém rómskych komunit

Splnomocnenec ako poradný orgán vlády pre problematiku rómskych komunit v Slovenskej republike plní úlohy zamerané na riešenie záležitostí rómskych komunit a realizuje systémové opatrenia na zlepšenie postavenia a ich integráciu do spoločnosti. Úrad splnomocnenca je organizačne začlenený do štruktúry Úradu vlády SR. Splnomocnenca menuje vláda SR na návrh podpredsedu vlády SR.

Novým splnomocnencom vlády SR pre rómske komunity sa stal v septembri 2009 Ľudovít Galbavý. Upozorňuje na napätie medzi rómskou minoritou a majoritou a problém

vidí v komunikácii. Podľa jeho vyjadrení je dôležité dbať na kvalitu života Rómov, lebo čím je vyššia kvalita života Rómov, tým sa zvyšuje kvalita života ostatnej spoločnosti. L. Galbavý sa venuje medzinárodnému projektu Dekáda, ktorý je zameraný na začleňovanie rómskej komunity do spoločnosti. Obracia sa na obce, aby čo najskôr spracovali projekty zamerané na zlepšenie praktického života rómskej komunity. Ako splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity sa snaží o dodržiavanie ľudských práv a slobôd a o spoluprácu s mimovládnyimi organizáciami a nadáciami zaoberajúcimi sa rómskou komunitou.

3. 3 Opatrenia na pomoc rómskej komunite

Opatrenia zamerané na pomoc rómskej populácii, zníženie jej chudoby a zlepšenie životných podmienok by mohli zahŕňať nasledovné:

- **Opatrenia na zlepšenie podmienok bývania Rómov** - predovšetkým zlepšenie ich prístupu k inžinierskym sieťam a verejným službám v izolovaných osadách. Hoci je zrejmé, že obyvatelia osád by mali za tieto služby platiť, je potrebné zvážiť udeľovanie dotácií domácnostiam s nízkym príjmom. Ďalšími dôležitými opatreniami by mohlo byť vyjasnenie vlastníckych vzťahov a zavedenie stimulov pre miestne samosprávy ohľadne poskytovania služieb rómskym osadám.
- **Opatrenia na rozšírenie zárobkových príležitostí pre rómskych pracovníkov** - predovšetkým posilňovanie protidiskriminačnej legislatívy, znižovanie sociálnych odvodov a ďalších mimomzdových nákladov, ktoré pôsobia proti najímaniu nekvalifikovanej pracovnej sily a rozširovanie okruhu kvalifikačných a rekvalifikačných kurzov v zamestnaní.
- **Opatrenia na zvýšenie vzdelanostnej úrovne Rómov** – odstraňovanie bariér brániacich rómskym deťom začať školskú dochádzku, riešenie problému jazykovej bariéry, výchova učiteľov (vrátane rómsky hovoriacich učiteľov a ich asistentov), zvyšovanie miery predškolskej dochádzky a uľahčenie prístupu na stredné školy.
- **Opatrenia na zlepšenie prístupu k zdravotnej starostlivosti pre Rómov žijúcich vo vzdialených oblastiach** (zlepšenie miestnej infraštruktúry, napr. ciest a telekomunikácií) – zlepšenie mobilnej zdravotníckej starostlivosti, zvyšovanie povedomia Rómov o ochrane zdravia, ako aj o reprodukčnom zdraví a antikoncepcii.
- **Opatrenia na elimináciu sociálneho vylúčenia prostredníctvom prijímania protidiskriminačnej legislatívy** – verejná osвета a informačné kampane,

multikultúrne vzdelávanie a výchova verejných činiteľov ako napr. starostov, zdravotných pracovníkov a ďalších verejných zamestnancov.⁵⁵

Riešenie problémov rómskeho etnika sa netýka len Vlády Slovenskej republiky, ale ich riešenie sa bytostne dotýka predovšetkým obyvateľov tých častí Slovenska, ktorí s touto menšinou žijú už niekoľko desaťročí. Ide predovšetkým o oblasti východného Slovenska, kde populácie rómskeho etnika rastie geometrickým radom a kde z roka na rok narastá ich % z celkového počtu jednotlivých obyvateľov dedín resp. miest. Majoritná spoločnosť je nútená v osobnom záujme mnohopočetne krát riešiť individuálne konflikty s príslušníkmi tejto menšiny. Zástupcovia samospráv, vyšších územných celkov, resp. Vlády SR, sa bez rozdielu aká je ich politická orientácia, snažia od roku 1989 nájsť vhodný model riešenia asimilácie Rómov do spoločnosti. Zatiaľ sú v tejto oblasti riešenia a následné výsledky skôr jednoúčelové (rieši sa predovšetkým problém, ktorý už vznikne) ako komplexné s dlhodobým výhľadom a so zameraním na systémové odstraňovanie ich príčin. Prevažná väčšina problémov vzniká následkom toho, že Rómovia nepracujú.

Z nášho pohľadu je potrebné využiť predovšetkým po dlhé desaťročia existujúci potenciál Rómov. Ide predovšetkým o ich vložky a ich danosti pre vykonávanie remesiel ako kováčstvo, tkáčstvo, vykonávanie stavebných a iných manuálnych prác, ktoré sú fyzický náročné. Je potrebné, aby sa vhodne vytvorili podmienky na podporu ich pracovného zaradenia v týchto oblastiach.

Zároveň je nevyhnutné, aby mali pocit, že sú pre spoločnosť potrební, ale na druhej strane si musia uvedomiť, že pracovné návyky a „práca“ je nevyhnutnosť pre ich žitie. Pri nájdení vhodných riešení je zároveň potrebné si uvedomiť, že Rómovia vyznávajú rozdielny životný štýl, riadia sa inými rebríčkami životných hodnôt a majú úplne odlišnú filozofiu myslenia a žitia.

⁵⁵ The World Bank, FOUNDATION S.P.A.C.E., INEKO: *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť o nich* v Slovenskej republike. Bratislava: LUKA, 2002. str. 3. ISBN 80-88991-15-3

ZÁVER

Život Rómov má svoje odlišnosti od majoritnej skupiny obyvateľov, je silne tradicionalizovaný a má inú hodnotovú orientáciu. Odlišný spôsob života, iný systém hodnôt a noriem, odlišnosť v myslení a správaní predstavuje živnú pôdu pre existenciu rôznych predsudkov medzi týmto etnikom a ostatnou populáciou.

V súvislosti s rómskou otázkou sa snažíme porozumieť zvyklostiam, zmýšľaniu, ich spôsob života v minulosti a v súčasnosti. Len ich poznaním a pochopením budeme schopní pomôcť tejto minorite a zároveň dosiahnuť lepšie vzájomné vzťahy.

Ak chceme chápať Rómov, musíme sa snažiť lepšie ich spoznať. Denne môžeme sledovať, že ich normy správania sa vymykajú z rámca našich noriem. To je jeden z mnohých problémov, ktorý narušuje vzájomné vzťahy rómskej menšiny a ostatných členov spoločnosti. Pre pochopenie podstaty tejto problematiky je potrebné si uvedomiť ich odlišný vývoj a ním spojené tradície, svojské chápanie morálky a hodnôt.

K premenám spôsobu života rómskeho etnika môže dôjsť len postupne pri zachovaní ich tradícií, rešpektovaní zvyklostí, obyčajou a identity tak, aby sa kultúrnou úrovňou približovali a nie oddiaľovali od majoritnej spoločnosti.

Rómovia na Slovensku, či už chceme alebo nechceme, sú našou súčasťou a budú ňou i naďalej. Hľadať na rómskom etniku pozitíva je určite veľmi ťažké. Sú iní ako my, riadia sa inými pravidlami. Tvoria asi jednu desatinu celého obyvateľstva Slovenska. Ak zoberieme do úvahy percento nezamestnanosti a populačnú expanziu rómskeho etnika, musíme si uvedomiť, že je to "časovaná bomba", ktorá ak nebude včas a účinne riešená, budúce generácie zasiahne na veľmi citlivom mieste.

Najdôležitejším krokom k vzájomnému porozumeniu a tolerovaniu Rómov a Nerómov je správny spôsob komunikácie. Všetky vojny, ktoré ľudstvo medzi sebou viedlo, pramenili z neochoty komunikovať. Ani jeden problém nevyriešime mlčaním a uzatváraním sa do seba. Aj táto problematika sa bez trpezlivej, vnímavej a efektívnej komunikácie určite nezaobíde.

Prínosom tejto práce by mohlo byť prelomenie bariéry medzi majoritou a rómskou komunitou založenej na poznaní genézy a súčasného stavu ich sociálneho statusu.. Názory môžeme mať rôzne, ale kompromis sa pri troške dobrej vôle nájst' určite dá.

Zoznam použitej literatúry

Balvín J a kol.: *Rómové a etika multikulúrni výchovy*. Praha: Hnutí R, 1999. ISBN 80-902149-4-0

Barát, P.: *Sociologia*. Nitra: SPU, 2007. ISBN 978-80-8069-844-7

Cangár, J.: *Ľudia z rodiny Rómov*. Nové Zámky : Crocus, 2003. ISBN 80-8892-42-7

Džambazovič, R. - Jurásková, M.: *Sociálna exklúzia Rómov na Slovensku*, in: Vašečka, M. (ed.): *Čačipen pal o Roma*, Bratislava: IVO, 2002.

Hancock, I.: *My Rómsky národ*. Bratislava: Petrus, 2005. ISBN 80-88939-97-6

Hollová, A.: *Rómska rodina pred a po roku 1989*: bakalárska práca .Spišské Podhradie:KU,2008

Jurásková, M.: *Rómovia na ceste do Európskej únie*. In OS Forum Občianskej spoločnosti, 2003, č.8.

Jurásková, M.: *Rómske hlasy* .Bratislava: IVO, 2002. ISBN 80-88935-36-9

Jurasková, M.: *Diskriminácia Rómov na trhu práce*. Dostupné na internete: http://www.euractiv.sk/rovnost-sanci/analyza/diskriminacia-romov-na-trhu-prace_ek5ho

Kolektív autorov : *Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky,2002. ISBN 80-88935-41-5

Kolektív autorov.: *Kľúčové otázky a stratégie pre integráciu rómskej mládeže do vzdelávania*. Madrid: Fundacion Secretariado Gitano, 2006. ISBN 84-95068-43-5

Kriglerová, E.: *Rómske hlasy*. Bratislava: IVO, 2002. ISBN 80-88935-36-9

Liegeois, J.P.: *Rómovia, cigáni, kočovníci*. Bratislava: Academia Istropolitana,1995.ISBN 80-967380-4-6

Mann,A.B.: *Neznámi Rómovia*. Bratislava: Ister SCIENCE PRESS, 1992. ISBN 80-900484-2-3

Marciňín A, Marciňínová, E.: *Straty z vylúčenia Rómov*. 2006.
<http://www.iz.sk/download-files/sk/osf-straty-z-vylucenia-romov.pdf>

Matulay, S.: *Rómovia cez prizmu sociologického výskumu*. Nitra: Fakulta sociálnych UKF
v Nitre, 2003. ISBN 80-8050-578-0

Ondrejkovič, P.: *Empirické poznatky z edukácie rómskych detí*: UKF Nitra, 2003. ISBN
80-8050-667-1

Polaková, E.- Fabianová.V. *Postavenie a rola Rómskej ženy v spoločnosti*. ISBN 80-
8050738-4

Pravda: *Rómske osady sa rozširujú*. In: Denník pravda. 2010, (5.3 2010). Dostupné na
internet: http://spravy.pravda.sk/romske-osady-sa-rozsiruju-za-desat-rokov-ich-na-slovensku-pribudlo-71-1j0-/sk_domace.asp?c=A100305_170823_sk_domace_p12

Radičová, I.: *Hic sunt Romales*. Bratislava: Fullbrightova komisia, 2001. ISBN 80-88991-
13-7

Siváková, D.: *Antropologické výskumy Cigánov na Slovensku*. Bratislava: SAV, 1992.
ISBN 80-900486-2-3

TASR. *Rómska problematika je už európska vec*. 2010.(10.5.2010). Dostupné na internete:
<http://www.aktuality.sk/clanok/163034/robert-fico-romska-problematika-je-uz-europska-vec>

The WorldBank, FOUNDATION S.P.A.C.E.: *Chudoba Rómov a sociálna starostlivosť
o nich v Slovenskej republike*. Bratislava: LUKA, 2002. ISBN 80-88991-15-3

Vašečka, M. a kol. *Rómske hlasy*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2002. ISBN 80-
88935-36-9

Volebný program strany Smer- SD. Dostupné na internete: <http://www.strana-smer.sk/>

Úrad splnomocnenca vlády Slovenskej republiky pre rómske komunity. 2005 .Bratislava.

Dostupné na internete: <http://www.government.gov.sk/3632/dejiny-romov.php>